

МОВА

УДК 808.3:801.318

*Валентина Тихоша
(Херсон)*

ФУНКЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті подається класифікація фразеологічних одиниць за їхніми функціями вживаними в листах поетеси Лесі Українки.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, функція, лист, епістолярій, прислів'я, приказки.

The article presents the classification of phraseological units according to their functions, that are used in Lesia Ukrainka's letters.

Key words: phraseological unit, function, letter, epistolary, proverb, saying.

Фразеологія – це скарбниця мови, у якій відбито історію народу, своєрідність його культури та побуту. Представлена в усіх мовах без винятку фразеологія унікальна в кожній із них.

Деякі фразеологізми без змін у семантиці пройшли через століття і не втратили своєї актуальності.

Дослідженню фразеології присвячено праці О. Потебні, історика мови, етнографа, автора праць із семантики, етимології, теорії словесності. У своїй праці «Про деякі символи в слов'янській народній поезії» (1860) він проаналізував численні українські фразеологізми (*ходити на ралець, облизня піймати, на рушничку стати, на кудикину гору* та ін.) [4, с. 82].

Значну увагу етимології фразеологізмів присвятили автор «Словника української мови» П. Білецький-Носенко, укладач збірника «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) М. Номис, обґрунтовані пояснення до галицьких фразеологізмів подав І. Франко в «Галицько-руських народних приповідках».

До етимології фразеологізмів інтерес у мовознавців не вичерпується й досі, що підтверджує точність вислову датського лінгвіста Отто Есперсена, який назвав фразеологію «деспотично примхливою і не вловимою річчю» [6, с. 30]. Нею займалися В. Мокієнко, А. Івченко, В. Коваль, О. Бірих, М. Олійник та ін.

Фразеологія художніх творів стала об'єктом наукового дослідження багатьох вчених (М. Алефіренко, Б. Боднар, С. Дідик, М. Богдан, С. Ганжа, І. Гнатюк, М. Коломієць, А. Супрун, В. Ужченко, Л. Скрипник, Л. Щербачук, Ю. Кохан та ін.), які аналізували фразеологічне багатство творів класиків

української літератури, зокрема Т. Шевченка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, М. Рильського, О. Гончара, П. Загребельного та ін.

Проте використання фразеологічних одиниць у листах письменників та видатних діячів культури України ще не стали предметом вивчення.

Розвиток науки потребує розширення об'єктів дослідження, що й зумовило **актуальність** обраної статті.

Мета статті: проаналізувати функції фразеологічних одиниць в епістолярії Лесі Українки. Листи видатної поетеси становлять унікальний матеріал для розуміння її внутрішнього світу, стосунків з рідними і близькими їй людьми, з видавцями творів, письменниками, розуміння аргументації нею літературних та критичних праць інших письменників тощо.

Жанровою специфікою епістолярію є суб'єктивне осмислення життя й проблем суспільства, певних історичних подій. Відомі два різновиди листування: приватне й ділове. Звичайно дослідників більше цікавить перше, оскільки в ньому часто використовуються слова просторічні, емоційно забарвлені, приказки й прислів'я, які є засобом вираження конотації, дають можливість краще пізнати спосіб мислення і духовне життя автора, глибину його переживань, почувань, що викликані глибоко особистими, інтимними фактами, побутовими і психологічними деталями.

Серед фразеологізмів виділяють загальновідомі, традиційні вирази, часто вживані і менш уживані. У мовленні вони виконують різні функції: оцінну, емоційно-експресивну, характеристики внутрішнього стану, портретної характеристики, мовної тощо.

Мова листів Лесі Українки насичена передовсім фразеологізмами, які допомагають влучно й дотепно схарактеризувати те чи інше явище або подію.

Наприклад, *жити як на вулкані* [9, с. 177] авторка вживає, описуючи в листі своє перебування в Києві під час Великодніх свят, коли велика кількість гостей не давала їй можливості усамітнитись і зайнятись літературною творчістю. Фразеологізм *працювати в поті чола* [8, с. 185] зустрічається досить часто у «картках» з Грузії, у листах до сестри Лілії з Києва і характеризує великий труд письменниці, для якої літературна праця теж була подвигом, бо мусила переборювати фізичний біль щогодини, бо *«стіл завалений ніде курці кльонуті ще не переоглянутими книжками»* [8, с. 188].

Ідіоми, що мають **оцінну функцію** викликають в адресата та й читача певне ставлення до висловленого, дають йому позитивну чи негативну оцінку. Схвалення викликають фразеологізми, у яких вчувається порада і співчуття: *«Єсть речі, які не кладуть чорним по білому»* [8, с.234], *«хтось інакше сяде на лід зо своїми фінансами»* [8, с. 242], *«хтось когось пасами гладить»* [8, с. 243],

«Він уже одну біду з голови позбув» [8, с. 242], «хтось там плаче за кимось, то треба йому ради дати» [8, с. 243].

Навпаки несхвальне ставлення, осуд, зневагу викликають фразеологізми типу: *«лізуть в душу», «дихають холодом» [8, с. 226], «хтось когось з'їсть не соливши» [8, с. 231], «добре б було, якби хтось їм чуба нам'яв» [8, с. 232], «там без нього вода не освятиться» [8, с. 241], «вважають, що в їх монастирі ніхто зі своїм уставом потикатись не має права» [9, с.69].*

Емоційно-експресивна функція ідіом спрямована на посилення певних ознак, що характеризують інтелектуальний рівень, психологічний стан мовця. Експресія дає можливість зіставлення, передбачає існування додаткового стилістичного відтінку, підкресленого контекстом. Звичайно, в художній літературі в письменника більше можливостей створити експресивний фон, але Леся Українка з успіхом робить це і в своїх епістолях: *«поет мусить жити святим духом» [8, с. 195], галичани-емігранти до Росії «не хочуть говорити ні по-польськи, ні по-українськи, аби не забувати акценту (російського)», і для того говорять весь час по-російськи, але з таким «акцентом», що навіть немоскалям вуха в'януть» [8, с. 262], «комусь цензурні капризи вилізуть боком» [8, с. 243].*

Залежно від контексту одна й та сама фразеологічна одиниця може позначати протилежні якості персонажа – позитивні чи негативні, беручи на себе **функцію передачі внутрішніх якостей людини**. Так, у своїх листах до сестри Лілії, до Ольги Кобилянської поетеса час від часу дає влучні характеристики своїм знайомим, друзям, використовуючи для цього ідіоми. Про пана Мікушевського пише: *«він з м'якого тіста» [8, с. 99], про хворого Сергія Мержинського: «вдень був мов з хреста знятий» [8, с. 182], доктора Кобринського називає «душею товариства» [8, с. 263], про Івана Франка – «був сьогодні у ліпшій гуморі» [8, с.264], про Ольгу Кобилянську – «хтось має іскру в серці, огонь в душі» [8, с. 267].*

Фразеологізми виконують досить вдалу **функцію мовної характеристики персонажа**. Так, наприклад, описуючи в листі до сестри О.П. Косач, як пройшов літературний вечір, де Леся Українка мала виступити з рефератом «Общественная драма», вона, використовуючи народні приказки (що теж відносять до ідіом), так характеризує своїх опонентів: *«... опонентів було аж п'ять, з них толкових два (Стешенко і Водовозов), а решта зовсім безтолкових, таких, що мимоволі все згадувались приказки: «Говори, Грицю, Богородицю, а я буду Господи помилуй», «Ти йому образи, а він тобі луб'я» [8, с. 288].*

В епістоляріях до подруги Ольги Кобилянської письменниця часто вдається до самохарактеристики. **Функція самохарактеристики** характерна для

листування. Леся Українка самокритична, при цьому часто свої вчинки, думки передає фразеологізмами: «... я вже звикла мати свої гроші і не здавати з них справи нікому, принаймні тоді хоч матеріально чоловік сам собі пан» [8, с. 284], «... пускати гроші за водою таки не заміряю» [9, с. 70].

У своїх ділових листах поетеса намагається максимально витлумачити свою поведінку, ставлення до певних осіб, схарактеризувати їх, виявляючи при цьому почуття міри і такту. Наприклад, у листах до І. Франка вона пише: «...отже, і фактові, що я не відвідувала п.п. Грушевських, може бути надане тенденційне значення, а се було б мені не до мислі» [9, с. 78], «Щодо принципу друзі наших ворогів – наші вороги, то я вважаю його гідним часів Монтеккі і Капулетті, а не ХХ ст. ...» [9, с. 83], «минула мене чаща сія і слава Богу» [8, с. 272], «хто опікся на молоці, той на воду дмуха» [8, с. 265], «приємніше було б мати справу з людьми, які мене знають, ніж шукати дорогу під невідомі пороги» [8, с. 287]. Часто письменниця оцінює себе і своїх близьких з гумором. Ідіоми, використані при цьому, виконують **функцію створення гумору й сатири**. Як-от: «Я те скрипуче дерево, що два віки живе» [8, с. 275] – пише авторка Ользі Кобилянській, а розповідаючи про приїзд І. Франка, Кульчицького і Міхновського на зустріч з нею: «Всі три наче з неба впали на Беркут» [8, с.263], «Ну, ще побачим, як там буде, а тим часом хтось мусить добре насталити перо і працювати так, що аж ну!» [9, с. 109] – пише Леся подрузі, посміюючись сама над собою, бо стан здоров'я її був невтішним. Використовує гумористичні фразеологізми в листі до сестри Лілії: «Я дуже боялась, що вона [Оксана] з того всього ще дома зостанеться, бо вже своїм звичаєм почала було киснути і попала в настрій ні з короба ні в короб, а разом з тим писала, що коли сяде маком дома на всю зиму, то стратить віру в себе» [9, с. 112], говорячи про своє безгрошів'я, пише Кривенюку «Я тепер абсолютно безгрішна, яко наг, яко благ...» [9, с. 468].

Часто фразеологізми в епістолярії набувають **функції синонімічного увиразнення експресії, створюють градацію**. Здебільшого це малопомітні невимушені посилення інтенсивності дії, як наприклад, в листі до М. Павлика, згадуючи сварки між літераторами: «Навіщо було дратувати гусей і підливати масла в огонь» [8, с. 92].

Крім названих функцій, в епістолярії Лесі Українки добре помітна **функція лаконізації мовлення**. Так, у листі до матері Олени Косач-Пчілки про книжку А. Кримського пише: «1001 ніч підє по людях, просто як інтересні казки» [9, с. 102].

Виявляючи своє співчуття і бажання допомогти Ользі Кобилянській, висловлюється лаконічно: «хтось і тепер ... хоче комусь небо прихилити» [8, с. 293].

У посланні до М. Павлика, згадуючи про галичанські часописи, признається, що *«стратила провідну нитку серед лабіринту різних «консалідацій»* [8, с. 92]. Задля ущільнення мовлення авторка іноді видозмінює фразеологізм: *«я не могла дивитись на се і пальцем не рушити»* [8, с. 287], *«його [Г.Квітку] раптом мов хто окропом полив»* [8, с. 246], *«але мене погода підкузьмила трохи»* [8, с. 247], *«коли комусь лежить на серці доля рідного краю, то хтось мусить приїхати»* [8, с. 272], *«щоб книжку (переклад Атта Троля) не випускали в світ»* [8, с. 163].

Серед фразеологізмів, вживаних поетесою, чимало місця відведено біблійним, що стисло і лаконічно передають думку: *«По ділах їх пізнаємо їх»* [8, с. 324], *«глас вопіючого в пустелі»* [9, с. 68], *«у поті чола»* [8, с. 185], *«земля обітована»* [9, с. 129], *«камінь спотикання»* [9, с. 187].

Та часто письменниця афористичність думки підкреслює народними прислів'ями і приказками, що також відносяться до сталих виразів-ідіом. Наприклад: *«Все минеться, одна правда зостанеться»* [8, с. 267] пише до Ольги Кобилянської, *«Ну, нема лиха без добра, дякуючи «неконспиративності» Квітки»* [8, с. 246], *«сиджу я, хоч в Італії, та в печі замазана, бо примушена дбати виключно про своє вічно розхитане здоров'я»* [8, с. 309].

Л. Авксентьєв писав, що фразеологізми – це згустки розуму й емоцій, наскрізь пронизані враженнями, оцінками, почуттями, всуціль комунікативні й прагматичні, з найширшою й деталізованою шкалою конотацій [1, с. 29]. Таке переплетіння найтонших нюансів звучання й зумовлює їх вживання в епістолярії з різним функціональним використанням.

Леся Українка оволоділа великими фразеологічними скарбами різного походження і призначення – надбанням багатомістової цивілізації. Про це красномовно промовляють її листи, рясно пересипані приказками, прислів'ями, фразеологізмами українськими й іншомовними, у перекладах і в оригіналі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьєв Л.Г. Сучасна українська мова. Фразеологія / Л.Г. Авксентьєв. – К.: Вища школа, 1988 – С. 29.
2. Івченко А. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / А. Івченко. – Х.: Око, 1996 – С. 90-91.
3. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови / за ред. Л.І. Мацько. – К.: Либідь. — С. 295 – 302.
4. Потебня О.О. З лекцій теорії словесності: байка, прислів'я, приказка, приповідка / О.О. Потебня. – Х.: Основа, 1930. – С. 82
5. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови / Л.Г. Скрипник. – К.: Наукова думка, 1973. – С.149 – 151.

6. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму / В.Д. Ужченко. – К.: Рад. Школа, 1988. – 248 с.
7. Українська мова. Енциклопедія. Редкол. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зеблюк та ін.. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана», 2000. – 506с.
8. Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах. Листи / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1979. – Т.11. — 478 с.
9. Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах. Листи / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1979. – Т.12. — 694 с.

Тихоша Валентина Іванівна

- 1) кандидат педагогічних наук, доцент;
- 2) Херсонський державний університет;
- 3) професор кафедри української мови;
- 4) сертифікат потрібен.